

УДК 330.341.1:338.124.4

І.Б. Назаркевич

Інноваційна складова в антикризових заходах України

Розглянуто питання проведення інноваційної політики в системі антикризових заходів держави. Проаналізовані внески українських вчених щодо подолання кризових явищ у національній економіці та ролі інноваційних процесів у її розвитку. Визначені основні чинники економічної нестабільності у національній інноваційній системі. Виокремлено заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Запропоновані напрямки стимулювання інноваційної діяльності в Україні на основі фінансової та промислової політики. Визначені умови формування ефективної інноваційної політики. Запропоновані заходи щодо розбудови внутрішнього ринку інноваційної продукції.

Ключові слова: економічна криза, інноваційна політика, конкурентоспроможність, антикризові заходи, інноваційна діяльність, ринок інноваційної продукції, державні цільові програми.

Останні тенденції в Україні, зумовлені світовою економічною кризою та підсилені внутрішніми чинниками, зайвий раз доводять, що час експериментів та «самопливу» української економіки вже давно минув.

На сьогодні інноваційний розвиток – єдиний шлях розвитку економічного потенціалу України, і це розуміють практично на всіх рівнях влади. Проте політичні гасла, «точкові» документи, які стосуються інноваційної діяльності так і залишаються значною мірою спекулятивними, декларативними і далекими від дійсності. Окрім цього, у регіонах відчутний вплив чинників, які не сприяють розвиткові та ефективній реалізації інноваційних процесів, – таких як обмеженість інвестиційних ресурсів, недостатньо розвинена ринкова інфраструктура, неузгодженість законодавства щодо активізації інноваційної діяльності тощо. Тому актуальною постає проблема виявлення перспективних напрямів та механізмів активізації інноваційної діяльності.

Ситуація ускладнюється поглибленням економічної кризи в Україні, що зумовлена також несприятливими політичними та інституційними чинниками. Зокрема, незавершеність конституційної реформи проявилася під час кризи через відсутність Податкового кодексу та реформування судової системи, що є підтекстом неузгодженості законодавчих актів і відсутності чітких, прозорих правил здійснення господарської діяльності [1].

Результати досліджень, присвячених ролі інноваційних процесів у подоланні несприятливої економічної ситуації в Україні, достатньо широко висвітлені у працях деяких вітчизняних науковців, зокрема В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Я.А. Жаліла, В.Є. Воротіна, О.С. Бабаніна, Я.В. Белінської та ін. Однак і досі в якісному переході на інноваційну модель вітчизняної економіки залишається низка складних невирішених проблем. Йдеться, насамперед, про вдосконалення інструментів стимулювання інноваційних процесів на регіональному рівні, захист прав інтелектуальної власності, розвиток інноваційної інфраструктури тощо.

Метою роботи є визначення найбільших факторів стримування інноваційної діяльності та формування імператив активізації інноваційного розвитку в системі антикризових заходів держави.

Питаннями кризових явищ у національних економіках науковці займаються вже давно. Українська економічна школа також має чималі напрацювання в цьому напрямі, тут передусім варто згадати М.І. Туган-Барановського, який у своїй праці «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і близький вплив на народне життя» (1894 р.) дав наукову інтерпретацію причинно-наслідкових зв'язків циклічного характеру капіталістичного відтворення, розкрив його перспективи і обґрунтував методологічні засади прогнозування ринкової економічної кон'юнктури.

Окрім цього, у цій праці вчений заклав підвалини теорії інноваційного розвитку, основні засади якої були висвітлені у таких теоріях Туган-Барановського, як кон'юнктуральна теорія, теорія соціального розподілу, теорія економічних циклів тощо.

Наприклад, дуже часто з господарської точки зору необхідність технічних нововведень є очевидною, однак тією чи іншою мірою спостерігається їх відсутність. Як підкреслював М.І. Туган-Барановський, це пояснюється тим, що капітал, кредит та підприємницький дух є в обмеженій кількості. Зрозуміло, що в умовах рецесії підприємець шукає способи мінімізувати затрати, і саме на цій фазі найбільш можлива поява радикальних інновацій – інновацій нового порядку, що призведуть до створення нових ринків, нових робочих місць і якіснішого задоволення необмежених потреб людини.

Вочевидь, у сьогоднішній час потрібно не лише дослухатися до порад експертів МВФ, Світового банку, провідних фахівців високорозвинених країн світу, а й глибше оцінити наукові доробки видатних українських вчених. Зрозуміло, що у працях М.І. Туган-Барановського, С.А. Подолинського, Є.Є. Слуцького, В.С. Голубничого та інших дуже відомих у минулому вітчизняних науковців не могли бути враховані сучасні тенденції світової економіки і тим паче «не прогнозованої» економіки України, зумовлені глобалізаційними процесами, роллю міжнародних інституцій тощо. Однак внесок українських економістів у розвиток економічної науки підкріплений врахуванням історичних особливостей вітчизняної системи господарювання.

Тому для прийняття правильних рішень щодо подолання економічної кризи необхідно передусім з'ясувати природу основних проблем, що її зумовили. В цьому контексті варто віддати належне фахівцям Національного інституту стратегічних досліджень, які уважно відслідковували тенденції кризових явищ та пропонували шляхи їх подолання [2]. Зокрема, погоджуємося, що основними чинниками, які зумовили погіршення економічної ситуації в Україні, були:

- Зростання витрат на основні складові собівартості.
- Зниження внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості.
- Падіння платоспроможності підприємств.

Постійне зростання впродовж року собівартості продукції, спричинене зростанням вартості енергоносіїв (на 42,2% до грудня 2007 р.), збільшенням тарифів на залізничні перевезення (на 49%), підвищенням заробітних плат (на 33,7% середньої по промисловості та на 30% мінімальної), спричинило у наслідку зниження рентабельності виробництва та інвестиційної привабливості.

У 2008 р. частка збиткових підприємств склала 33,9%, зокрема у промисловості цей показник сягнув 41,3%.

Зниження внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості з боку як населення (продукція харчової, легкої, деревообробної промисловості та автомобілебудування), так і державного та приватного секторів (продукція добувної промисловості, машинобудування). Зростання реальних доходів населення наприкінці 2008 р. скоротилося більш ніж удвічі, що відобразилося на зменшенні внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості. Стримуючим чинником для розширення споживчого попиту стало посилення банками вимог до позичальників, що відповідно сприяло зниженню обсягів кредитування цього сегмента ринку.

Через неможливість залучення кредитних коштів для промислових підприємств ускладнилася не тільки реалізація інвестиційних планів, а й поточна діяльність. Наявні фінансові ресурси багатьох суб'єктів господарської діяльності акумульовані в запасах готової продукції, ціна і попит на яку зменшуються. Через дефіцит ліквідних коштів ускладнюється процес розрахунків з контрагентами. Внаслідок цього, було запущено циклічний процес нарощування дебіторської та кредиторської заборгованості по всій промисловості. Станом на 01.10.2008 р. дебіторська заборгованість підприємств зросла на 33,6% порівняно з початком року і становила 706,7 млрд. грн. [2].

Про несприятливу ситуацію в економіці України щодо стимулювання інноваційних процесів свідчать також основні статистичні показники з наукової та інноваційної діяльності. Наприклад, кількість спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи, зменшилася з 120,8 тис. у 2000 р. до 94,1 тис. у 2008 р., а кількість наукових організацій – з 1490 у 2000 р. до 1378 у 2008 р. Також за цей період спостерігалось зменшення частки промислових підприємств, що впроваджували інновації – з 14,8% до 10,8% відповідно [3, с. 163, 167].

І хоча статистика показує збільшення обсягу витрат на інноваційну діяльність та кількості інновацій та інноваційних процесів, проте це здебільшого стосується інновацій поліпшення, що, як правило, реалізують дрібні і середні винаходи і переважають на фазах поширення і стабільного розвитку науково-технічного циклу, та псевдоінновацій, які спрямовані на практичне покращення застарілих поколінь техніки і технології. Що стосується базових чи так званих радикальних інновацій, які реалізують великі винаходи і стають основою формування нових поколінь і напрямків розвитку техніки, створюють нові ринки та тисячі чи навіть мільйони робочих місць, то, на жаль, ці розробки та винаходи не впроваджуються навіть у масштабах внутрішнього ринку, не кажучи вже про вихід на зовнішні, а відтак зміцнення конкурентних переваг та безпеки економіки України. І це при тому, що Україна володіє рядом проривних інновацій у стратегічних для економіки сферах та галузях.

Серед інших недоліків є розпорошеність коштів державних програм та в результаті їх низьке фінансування. Негативною є тенденція вузької галузевої спеціалізації програм замість її спрямованості на вирішення комплексних проблем, а також використання програм як можливості додаткового отримання коштів для місцевих бюджетів. У такій ситуації часто важливі соціальні, а особливо інноваційні, проблеми не враховуються при затвердженні програм. Програми ж, які реалізуються, є незбалансованими, неповними і в результаті недостатньо ефективними.

Адже відсутність в основних правових документах чітких інструментів та етапів щодо фінансування та застосування конкретних механізмів у питанні стимулювання інноваційної діяльності на середньо- та довгостроковий періоди позбавляють нормативно-правові акти дієвості, залишаючи їх декларативними. Наприклад, у країнах ЄС протягом періоду 2007-2013 рр. функціонуватиме сьома Рамкова програма (РП), яка відіграватиме роль своєрідної консолідуючої основи всіх європейських ініціатив, пов'язаних з інноваційним розвитком. Необхідно зазначити, що в контексті реалізації Лісабонської стратегії бюджет 7 РП збільшився на 63% порівняно з 6 РП та складає 53,2 млрд. євро.

У регіонах України зосереджений значний науково-технічний потенціал. Він повинен стати основою інноваційного розвитку національної економіки. В першу чергу координація інноваційної діяльності в регіоні повинна здійснюватися в рамках власної інноваційної стратегії. Аналіз світових тенденцій розвитку науки і технологій показує, що перехід регіональної економіки на інноваційний шлях розвитку можливий лише за умови комплексного реформування науково-технічної сфери від прикладних досліджень до серійного виробництва наукомісткої продукції та вивід її на міжрегіональні та світові ринки.

Цей процес складається з таких основних елементів:

- підтримка та розвиток прикладних досліджень, що визначають провідні позиції науково-технічної сфери регіону в Україні та світі;
- формування інноваційної культури в суспільстві;
- створення регіональної інноваційної системи, інтегрованої в національну систему;
- розвиток ринків високотехнологічної інноваційної продукції;
- модернізація промисловості на основі впровадження інновацій та реалізації інноваційних проектів.

На жаль, сьогодні навіть потужні в економічному плані українські регіони, конкуруючи за залучення стратегічних активів – висококваліфікованих працівників та фінансових ресурсів, на глобальному рівні поступаються у цій боротьбі іноземним конкурентам з розвиненою інноваційною інфраструктурою, ефективною системою реалізації креативного потенціалу населення. Особливо це стосується медицини і фармацевтики, де Україна володіє проривними інноваціями, та галузі інформаційних технологій (ІТ).

Всесвітній економічний форум нещодавно опублікував звіт «Світові інформаційні технології», в якому проведена детальна оцінка економік країн світу щодо їхньої готовності у галузі інформаційних технологій. Ось показники, за якими Україна відстає найбільше [4]:

- Негативний для ІТ ефект від системи оподаткування – 127-е місце з 134 країн.
- Захист прав власності – 123.
- Незалежність судової системи – 119.
- Ефективність правової системи – 116.
- Захист прав інтелектуальної власності – 114.
- Важливість інформаційно-комунікаційних технологій в урядовому баченні майбутнього країни – 114.
- Ефективність органів правозастосування (МВС, прокуратура) – 113.
- Наявність ІКТ серед пріоритетів уряду – 110.

- Загальне податкове навантаження – 107.
- Інтенсивність конкуренції на внутрішньому ринку – 105.
- Вартість телефонних ліній для бізнес-абонентів – 104.
- Застосування широкосмугового Інтернету в домогосподарствах – 100.

Це больові точки, які стримують не лише розвиток ІТ, але й усїєї національної інноваційної системи України.

Вочевидь, якщо зберегти якісну освіту і кардинально покращити регуляторне середовище, то в результаті можна досягти високих темпів інновацій та досягнути високий рівень технологічної готовності. Саме це зможе стати важливим двигуном економічного зростання, необхідним для подолання нинішньої економічної кризи.

Однак у вітчизняній національній інноваційній системі надалі залишаються недостатньо розробленими питання створення дійових механізмів державного управління інноваційним розвитком регіонів і країни в цілому, залежно від характеру та інтенсивності перебігу інноваційних процесів, методології регулювання інноваційної сфери, формування і реалізації регіональних програм інноваційного розвитку.

Значною мірою ефективність державної політики з формування та розвитку інноваційної інфраструктури знижується внаслідок її безсистемності, неналежної обґрунтованості, відсутності чіткого розмежування завдань між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, нескоординованості їх діяльності, відсутності міжгалузевих та міжрегіональних зв'язків. А це, своєю чергою, є одним із визначальних чинників, адже рівень розвитку інфраструктури визначає швидкість перетворень у системі та рівень трансакційних витрат, тобто її ефективність та продуктивність усїєї системи.

Також ефективність інноваційної політики залежить від сприятливих умов зовнішнього середовища, де в результаті конструктивної взаємодії економічних суб'єктів відбувається перманентний процес дифузії та асиміляції знань і продукування нових ідей, товарів та способів виробництва.

Таким чином, проведення антикризових заходів, на нашу думку, слід здійснювати крізь призму стимулювання інноваційних процесів, адже це є запорукою покращення структури економіки сьогодні та досягнення високих темпів економічного зростання в майбутньому.

Загалом, конкурентоспроможність держави не повинна бути лише економічною метою; це, насамперед, національна і політична ідея, яка вимагає формування чіткої, всебічної стратегії дій з її досягнення. Безперечно, вона повинна передбачати координованість дій на всіх рівнях: економічному, політичному, духовному. Тому невід'ємною складовою конкурентоспроможної економіки є формування стабільного підприємницько-інноваційного сектора, де наявні (і співпрацюють) як великий і середній, так і малий бізнес. А це, своєю чергою, передбачає:

- реформування стабільного макросередовища;
- якісних суспільних інституцій;
- внутрішньої конкуренції та дієвих фінансових інструментів;
- сприятливого інвестиційного клімату як для іноземних, так і для внутрішніх інвесторів.

Також, без сумніву, провідною на державному рівні має стати політика розвитку людського інтелектуального капіталу. Мова йде про створення економі-

ки знань, де інвестиції спрямовуються до освіти, науки, охорони здоров'я з метою зробити високоосвічену та кваліфіковану людину найважливішим фактором конкурентоспроможності. Так, для економіки, яка називають інноваційною, характерним є таке співвідношення інвестицій до науки, освіти та капітального оновлення виробництва – 1 : 3 : 3, хоча до найбільш наукомістких галузей виробництва витрати на НДДКР можуть дорівнювати інвестиціям в основні фонди. А це вимагає не тільки реформування системи державного асигнування, а, насамперед, зміни стратегії управління, яка буде орієнтована на довгострокові інвестиції і результати [5, с. 231-232].

Слід вжити заходів щодо розбудови внутрішнього ринку інноваційної продукції з метою якнайповнішого та якнайшвидшого доведення стимулюючого ефекту внутрішнього попиту безпосередньо до виробника. Для цього необхідно надавати правову та інформаційну підтримку збутовій діяльності вітчизняних товаровиробників шляхом удосконалення системи інформування реальних та потенційних покупців і продавців щодо кількісних та цінових пропозицій, забезпечення зручного доступу до такої інформації та достатнього рівня її достовірності. Цього можна досягти на основі:

- розроблення і введення в дію програми прискореного розвитку виробництва промислових і продовольчих товарів, які мають перспективи попиту на світових ринках; диверсифікації експортного потенціалу України.
- формування і поширення каталогів попиту і пропозиції інноваційної продукції;
- розробки і реалізації державних програм створення зон і точок зростання виробництв, які масово використовують продукцію української металургії і машинобудування (будівництво доріг, промислових і цивільних будинків і споруд, житла, об'єктів, необхідних для проведення Євро-2012, тощо), якщо це має інноваційний характер.

Необхідно удосконалити оподаткування інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств. Серед цих заходів варто виділити:

- скасування ПДВ на імпорт енергозберігаючого обладнання, що не виробляється в Україні, та зменшення податку на прибуток з 25% до 20% в разі, коли він реінвестується в модернізацію основних фондів;
- вилучення витрат на НДДКР із суми доходу, що оподатковується;
- збільшення експортних податкових пільг для заохочення експорту високоякісної кінцевої продукції;
- списання податкових платежів для високотехнологічних досліджень, зокрема досліджень, основна увага яких приділяється промисловості, що не забруднює повітря;
- надання тимчасових інвестиційних податкових пільг на придбання нових матеріальних активів та капітальні інвестиції.

Важливе значення має державна кредитна політика високотехнологічних галузей та підприємств, що дозволить забезпечити їм формування інноваційних конкурентних переваг. Першочерговими напрямками такої політики мають бути:

- створення спеціальної кредитної лінії серед банків, які мають бути гарантами експортних контрактів високотехнологічної продукції;
- субсидування процентної ставки за комерційними кредитами для інноваційних підприємств;

– розширення кредитних ліній, що надаються державними фінансовими установами.

На нашу думку, саме ці фактори складають комплекс ключових детермінантів конкурентоспроможності національної економіки в сучасному та майбутньому. Адже саме організаційний бік нововведень багато в чому визначає темпи науково-технічного прогресу на підприємстві, в регіоні і в підсумку – економічний добробут усієї держави.

Список використаних джерел

1. Тактичні пріоритети та стратегічні орієнтири економіки України : / Я. А. Жаліло [та ін.] ; за ред. В. Є. Воротіна. – К. : НІСД, 2008. – 88 с.; [Електронна версія]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.
2. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. [та ін.]. – К., 2009; [Електронна версія]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.
3. Україна у цифрах 2008 : [стат. збірник] / за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2009. – 259 с.
4. Всесвітній звіт з інформаційних технологій [Електронна версія]. – Режим доступу: <http://dki.org.ua/files/gitr09fullreport.pdf>.
5. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко – Харків : Константа, 2006. – 272 с.

Назаркевич І.Б. Инновационная составляющая в антикризисных мероприятиях Украины.

Рассмотрен вопрос проведения инновационной политики в системе антикризисных мероприятий государства. Проанализирован вклад украинских ученых в преодоление кризисных явлений в национальной экономике и роль инновационных процессов в ее развитии. Определены основные факторы экономической нестабильности в национальной инновационной системе. Выделены мероприятия, направленные на повышение конкурентоспособности отечественной экономики. Предложены направления стимулирования инновационной деятельности в Украине на основе финансовой и промышленной политики. Определены условия формирования эффективной инновационной политики. Предложены мероприятия по перестройке внутреннего рынка инновационной продукции. Ключевые слова: экономический кризис, инновационная политика, конкурентоспособность, антикризисные мероприятия, инновационная деятельность, рынок инновационной продукции, государственные целевые программы.

Nazarkevych I.B. Innovative Constituent in Anticrisis Measures of Ukraine.

The problem of implementing the innovative policy in the system of anticrisis measures of the state is considered. The contribution of Ukrainian scientists into the overcoming of crisis phenomena in national economy and examining the role of innovative processes in its development is outlined. The basic factors of economic instability in national innovative system are presented. Measures, aimed at the increase of competitiveness of national economy, are emphasized. The directions of stimulation of innovative activity in Ukraine on the basis of financial and industrial policy are offered. The conditions of forming of efficient innovative policy are determined. Measures over reconstruction of internal market of innovative products are offered.

Key words: economic crisis, innovative policy, competitiveness, anticrisis measures, innovative activity, market of innovative products, governmental target programs.

Надійшло 18.02.2010.